

Павло Скоропадський та українські патріотичні сили у 1918 р.

Державний переворот 29 квітня 1918 р. створив якісно нову ситуацію в організації влади та розстановці класових сил в Україні, про що засвідчили положення, які містилися в «Грамоті до всього українського народу», виданої гетьманом в цей же день, і відверто розкривали соціальну природу нового режиму. Конкретно ж в «Грамоті...», поміж іншого, зазначалося: «Права приватної власності — як фундаменту культури і цивілізації, відбудовуються в повній мірі... Відбувається повна свобода по зробленню купчих по куплі-продажі землі... В області економічній і фінансовій відбувається повна свобода торгу й відчиняється широкий простір приватного підприємства й ініціативи». Робітникам же та селянам в цьому документі декларативно обіцялося задоволення їхніх прагнень, а на практиці ліквідувалося все вже здобуте ними за часів Центральної Ради. Тому реакція трудящихся України на гетьманський переворот могла бути однозначною, що й засвідчили з'їзди, проведені ними в найближчий час.

II Всеукраїнський селянський з'їзд, на початку травня розігнаний в Києві гетьманською вартою, відбувся нелегально 8-10 травня 1918 р. в Голосіївському лісі (під Києвом). Його дві тисячі делегатів від імені більшості селянського населення заявили про невизнання обраного невеличкою кулкою землевласників та капіталістів гетьмана і висловилися за збереження УНР та негайне скликання Установчих зборів. На закінчення своєї роботи з'їзд закликав селянство України: «Брати селяне! Земля і воля в небезпеші! Найшла чорна хмара на нашу країну, яка хоче знову пригнітити селянство і держати його в бідності та темноті. Встаньмо ж усі на боротьбу з контрреволюцією! Умрем, а землі і волі не віддамо!»

III Всеукраїнський робітничий з'їзд, який через декілька днів нелегально відбувся у Києві, теж виступив на захист УНР і скликання Установчих зборів.

Настрої трудящихся мас відбилися на рішеннях, прийнятих з'їздами українських соціалістичних партій. У середині травня 1918 р. в околицях Києва нелегально пройшов V з'їзд УСДРП, який різко висловився проти гетьманської влади, одночасно відмежувавшись від гасла федерації України та Росії, закликавши навіть проводити рішучу боротьбу з ним, «як з гаслом, направленим проти української революції і проти інтересів українського пролетаріату», і разом з цим вважаючи, що «при даних умовах лише одстоювання цілковитої самостійності України може дати як Україні в цілому, так і українському пролетаріатові зокрема максимальне забезпечення їх вільного національно-культурного і соціально-економічного розвитку»¹.

Проти гетьманського режиму виступили й українські есери, проте обговорення тактики на IV з'їзді УПСР (13-16 травня 1918 р.), що теж відбувся нелегально, викликало гострі дебати. І не випадково, бо в партії на той час визначилося два крила. Вже 29 квітня 1918 р. ЦК УПСР у «практичній платформі» заявив про відмову партії від гасла «соціалізації» землі і прагнення до встановлення «тісного контакту з Німеччиною та Австро-Угорщиною», а 3 травня прийняв спеціальну постанову, в якій засудив «тактику повстання» проти гетьманщини. Це була позиція «правих». «Ліви» ж закликали очолити збройну боротьбу проти гетьмана та окупантів. Тому й не дивно, що у прийнятих з'їздом резолюціях робився заклик до активної боротьби проти гетьманської влади, оскільки незгоди на з'їзді призвели до розколу УПСР, а перевагу дістали «ліви», які перемогли при виборах ЦК і скоро перевели партію на нелегальне становище. Так постала УПСР (боротьбистів), її керівництво в своїй політичній платформі від 3 червня 1918 р. заявило, що «непримирено ставиться до реакційно-буржуазного гетьманського уряду» і стає «на шлях збройної боротьби з німецько-австрійськими окупантами»², а в резолюції про тактику 4 листопада 1918 р. проголошувалася «необхідність організації негайного класового збройного повстання на Україні... та перехід влади до рук робітників і найбіднішого селянства, організованих в Ради депутатів»³.

Права ж частина ЦК УПСР, обравши Тимчасовий організаційний комітет, у прийнятій декларації заявила про несподокорення більшості ЦК і про необхідність створення незалежної української держави як передумови вирішення соціально-політичних проблем. Проте, незважаючи на тактичні розбіжності, обидві частини УПСР були опозиційними до гетьманату, відрізняючись тільки ступенем радикалізму, а також ставленням до української державницької ідеї.

Опозиційними до гетьмана виявилися майже всі українські політичні партії, особливо ті, які були представлені в Центральній Раді. Українська партія соціалістів-федералістів (УПСФ) на з'їзді, що відбувся на початку травня 1918 р. у Києві, виключаючи будь-яку можливість федерації з Росією, визнала, як здійснений факт, державну самостійність України. Ще раніше, при відновленні за умов австро-німецької окупації влади Центральної Ради, есефи заради збереження української національної державності наполягали на співпраці з окупантами, а також на відповідній реконструкції влади, перш за все, за рахунок відмови від її «соціалістичності». Гетьманський режим есефи засудили, визнавши його абсолютистським і антидемократичним, а уряд гетьмана — реакційним, одночасно заявивши про логічність та природність в кінцевому рахунку здійсненого перевороту, оскільки населення вже давно очікувало «твердої влади».

В опозицію до гетьманського режиму перейшла і Українська партія самостійників-соціалістів (УПСС), а її друкований орган — газета «Самостійник» відкрито назвала гетьмана «національним зрадником».

Окреміше становище серед українських партій займала Українська демократично-хліборобська партія (УДХП), по суті єдина з них, яка підтримала гетьманський переворот, що було цілком закономірним. Ще на своєму з'їзді, що відбувся 25 березня 1918 р. в Лубнах, УДХП визнала згубною «соціалізаторську» політику Центральної Ради в аг-

рарній області, вимагаючи визнання принципу приватної власності як основи народного господарства, а також рівних прав для політичних партій і входу представників від УДХП до складу Центральної Ради. Проте, сприяючи разом із «Союзом земельних власників» встановленню гетьманського режиму, УДХП з деяких принципових питань мала власну позицію. Конкретно ж, на відміну від «Союзу земельних власників», УДХП відстоювала принцип примусового викупу поміщицьких земель і прагнула досягти компромісу з Центральною Радою. Через це наприкінці квітня названі організації провели окремі з'їзди. 29 квітня відбувся з'їзд «Союзу земельних власників», який обрав П.П.Скоропадського гетьманом. УДХП свій з'їзд змогла провести тільки 30 квітня, оскільки зробити це на день раніше їй заборонило командування німецьких військ. Визначаючи своє ставлення до нової влади, УДХП звернулася до гетьмана із заявою, в якій говорилося, що «без сильної влади не може бути доброго ладу. Але влада ця мусить бути широко народною, демократичною, широко українською... Ми будемо вважати таку владу державно-розумною, котра піде золотом у середину, котра, взявши приклад з великих культурних держав, буде дбати про весь нарід, не дасть запанувати в державі українській ні голоті, ні великим багачам...»⁴ На цю заяву гетьман дав письмову відповідь, дипломатично зазначивши: «Думки, висловлені в заяві Вашій взагалі і мої думки», проте практика гетьманату не в усьому задовольняла УДХП, тим більше, що гетьманський уряд не міг бути визнаний по-справжньому українським, а на цьому демократи-ліберали особливо наполягали в своїй заяві. Тому вже в травні 1918 р. УДХП теж переходить в опозицію до гетьмана.

Власне, цей місяць відзначається підвищеною активністю різних партійно-політичних сил в Україні, особливо українських, оскільки саме вони з ліквідацією Центральної Ради втратили ту владу, що їм належала. Тому українським партіям потрібно було визначити своє місце і тактику в нових умовах. Вже на початку травня 1918 р. з ініціативи УПСФ створюється Союз українських партій, перейменованих невдовзі в Централ українських партій (ЦУП)⁵. Враховуючи політичні реалії, представники українських партій почали переговори з командуванням німецьких військ, яке в той час маневрувало, вичікуючи наслідків гетьманського перевороту. Справжнє ставлення окупантів до гетьманського уряду розкривається у телеграмі німецького посла у Києві Мумма міністру закордонних справ Німеччини, в якій говорилося: «Я вважаю за необхідне підтримувати на Україні фікцію самостійної дружньої нам держави лише в такій мірі, як це відповідає нашим інтересам. Необхідно зважити на авторитет українського уряду серед населення, який ми підірвемо, якщо надто різко покажемо, що він (уряд) є лише лялькою в наших руках, а урядові розпорядження обслуговують виключно наші інтереси»⁶.

2 і 3 травня 1918 р. під час зустрічей з генералом Гренером делегація українських партій передала йому умови, за яких була б можливою їх співпраця з гетьманом. У підготовленому документі зазначалося: «Твердо стоячи на ґрунті української державності... українське громадянство відчувало себе глибоко враженим через русофільський монархічний переворот. Але... щоб уникнути конфлікту, який може бути небезпечним для української державності, українські партії погодилися між собою, що вони можуть визнати гетьмана як тимчасового президента Української Народної Республіки під певними умовами»⁷. Головною з цих умов було те, що за основу брали затверджену Центральною Радою Конституцію. Зрозуміло, що реалізація цих умов призвела б до зміни самої суті гетьманської держави, чого не хотіли ні гетьман, ні німці. Тому вже 4 травня переговори між німцями та українськими соціалістичними партіями перервалися після категоричної відмови генерала Гренера.

Зі свого боку, в ці дні гетьман, намагався заручитися підтримкою найбільш поміркованих українських діячів, членів УПСФ, запрошуючи їх до свого уряду. Проте есефи вагалися. За свідченням В.К.Винниченка, навіть була скликана нарада представників українських партій, які рішуче радили есефам прийняти запрошення гетьмана. На думку В.К.Винниченка, на той час «...обов'язком кожного українця є рятувати з пожежі все, що тільки ще можна врятувати, а не одходити на бік з революційною фразеологією на устах»⁸. Через ці вагання було втрачено час, і коли есефи нарешті наважилися, гетьманський уряд вже було сформовано і переважно з неукраїнських елементів. До того ж самі німці відверто заявили, що кабінет гетьмана їх цілком влаштує. Ця невдача призвела до розпаду ЦУП, ініціатором чого виступила УПСФ. Пропозиція УПСФ залишити ЦУП для об'єднання українських сил з метою спільних національних дій не була підтримана іншими українськими партіями⁹.

Проте українські діячі не полишали спроб домогтися створення українського національного уряду. У другій половині травня 1918 р. створюється Український національно-державний союз (УНДС), який об'єднав спочатку переважно помірковані українські партійно-політичні сили (УПСФ, УДХП, УПСФ, Українську трудову партію, Об'єднану раду залізниць України, Головну раду Всеукраїнської поштово-телеграфної спілки). Саме за підписом названих партій та організацій 24 травня 1918 р. гетьманові було надіслано меморандум, в якому, окрім розкриття становища, що склалося на той час в Україні, висловлювався вотум недовіри кабінетові Лизогуба і вимагалось утворення українського національного уряду¹⁰. Сам текст меморандуму було складено досить пильно, з метою, щоб у ньому аж ні в якій формі не прозвучало визнання Скоропадського гетьманом. Самі ж діячі УПСФ, яка, до речі, виступила ініціатором цієї акції, пізніше свідчили, що ЦК УПСФ «...знаючи добре ген. Скоропадського, не вірив, що з ним можна йти в цій справі до порозуміння — але цей шлях був необхідний: в Галичині, напр. ... дивувалися широко, чого наддніпрянські українці не йдуть до гетьмана Скоропадського співробітничати. До того ген. Скоропадський і його кола весь час афішували себе «самостійниками», лицемірно заявляли, що вони раді співробітничати з українською інтелігенцією і що вона з незрозумілою упертостю відмовляється від цієї співроботи, відмовляється від міністерських портфельів»¹¹. Тобто, самі діячі УНДС мало вірили у результативність здійсненої ними акції. Під час же зустрічі делегації УНДС з гетьманом, останньому, по суті, було поставлено ультиматум: або створити український національний уряд, або взяти на себе відповідальність за всі можливі наслідки нездійснення цього. У відповідь гетьман, сильно вражений цим, обіцяв подумати і в скорому часі дати відповідь¹².

Проте все залишилося незмінним. Протистояння між гетьманом та українськими партійно-політичними силами визначилося остаточно. Влітку-восени 1918 р. воно поглиблювалося, за незначним винятком, коли у жовтні, намагаючись зміцнити своє становище, а гетьман пішов на співпрацю з Українським національно-державним союзом (УНС), як з серпня почав називатися УНС, при цьому включивши кількох його представників до складу свого реорганізованого уряду. Проте цей альянс тривав всього кілька тижнів. На 13 листопада все було закінчено. Українські партії, які входили до УНС, створивши Директорію, розпочали повстання проти гетьмана. Це було логічним завершенням взаємовідносин, що тривали з травня по листопад 1918 р. між гетьманом та українськими партійно-політичними силами.

Чому ж так і не налагодилася співпраця між ними? Поставлене питання можна сформулювати інакше, а чи була взагалі можливою така співпраця? Безперечно, що спроби налагодити її робилися неодноразово представниками обох сторін, і навіть певною мірою реалізовувалися Д.Дорошенком. Проте, чи були обидві сторони, за незначним, зрозуміло, винятком, ширими та послідовними у прагненні досягти такої співпраці? На наш погляд, відповідь має бути негативною. Політика гетьманського режиму всла до ліквідації здобутків революційної доби та повернення старих порядків. Навряд чи з цим могли погодитися українські соціалістичні партії, які за часів Центральної Ради мали вплив на переважну більшість населення України. З іншого боку, пропозиції українських партій були неприйнятні для гетьмана, оскільки підірвали саму сутність його режиму. Це був якийсь глухий кут. По суті, обидві сторони прагнули не стільки до порозуміння, досягнення реального компромісу, скільки намагалися виграти за рахунок іншої, використовуючи одна одну. Зрозуміло, що за такої гри очікувати якогось позитивного результату було б малоймовірно. Кого ж слід винуватити в цьому? Скоріше за все, винні обидві сторони, і Т.Гунчак певною мірою правий, зазначаючи, що «... вина лежить по обох боках барикад — Скоропадський не усвідомлював ваги національного пробудження, а соціалістичні партії та селянська маса не розуміли, мабуть, ваги державної влади як запоруки саме такого справедливого ладу, який вони намагалися впровадити»⁸. Проте деякі з наведених положень викликають заперечення. Чому українські соціалістичні партії та трудове селянство не розуміли «ваги державної влади», якщо з осені 1917 по весну 1918 р. вони мали державність у формі УНР, яка, по суті, й розвивалася переважно у відповідності до їхніх інтересів? Чому зростаюча конфронтація між гетьманським урядом та українськими соціалістичними партіями і селянством була не на користь широких мас, якщо інтереси останніх були зачеплені політикою гетьманату, і вони (широкі маси) природно реагували на це? І якою мірою обидві сторони (гетьманський уряд та соціалістичні партії)... чесно обстоювали інтереси народу?»⁹ Народу якого? 1918 р. український народ і в соціальному відношенні, і в національному, на жаль, теж, монолітним не був, а революційний вибух 1917 р. ще більше поглибив соціальну прірву, існуючу між різними його верствами та класами.

На наш погляд, те, що сталося в Україні за часів Гетьманату, було величезною трагедією українських політиків різних спрямувань, які щиро прагнули реалізувати власний ідеал української державності. По суті, навесні-восени 1918 р. в суспільно-політичній практиці України зіткнулися дві концепції розбудови української держави. Одну з них представляли переважно українські соціалістичні партії, що конкретно виявилось у формі УНР часів Центральної Ради та Директорії. Друга, більш консервативна, була представлена Українською Державою гетьмана Скоропадського. Дві форми державності, з різними соціально-економічними орієнтирами, та відмінні за своєю класовою природою. Це були, умовно кажучи, «американський» та «пруський» шляхи розбудови української державності у 1917-1920 рр., в той конкретний момент навряд чи сумісні, особливо за умов австро-німецької окупації України. Тому навряд чи можливою у 1918 р. була співпраця між політичними силами, які їх представляли.

І на завершення, незважаючи на висловлені вище зауваження та заперечення, хотілося б погодитися в цілому зі свого роду «діалектичною» правотою Т.Гунчака у визначенні причин, внаслідок яких не вдалося у 1918 р. співпраця між гетьманом та українськими партіями, оскільки в кінцевому рахунку обидва з визначених варіанти розбудови української державності повинні були призвести до єдиного знаменника, а саме, до побудови демократичної, правової держави. Проте, на жаль, у 1917-1920 рр. реалізувати це виявилось неможливим.

¹ Конституційні акти України. 1917-1920. Невідомі конституції України. — Київ: Філософська і соціологічна думка, 1992. — С.82,83.

² Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр.: У 4т. — Відень, 1921. — Т.3. — С.15.

³ Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник: У 2ч. — К.: Вища шк., 1997. — Ч.1. — С.502.

⁴ Там само. — С.501-502.

⁵ Цит. за: Полущина В.А. К вопросу об отношении большевизма к левым мелкобуржуазным партиям и группам на Украине (1919-1920 гг.) // Непролетарские партии и организации национальных районов России в Октябрьской революции и гражданской войне: Мат. конф. — М., 1980. — С.33.

⁶ Там само.

⁷ Шметт С. До історії Української Демократично-Хліборобської партії // Хліборобська Україна. — 1920. — №1. — С.67-68.

⁸ Там само. — С.70.

⁹ Там само. — С.71.

¹⁰ Українська партія самостійників-соціалістів (УНП). — Відень, 1920. — С.36; Винниченко В. Відродження нації: У 3ч. Репринтне відтворення видання 1920 р. — К.: Політвидав України, 1990. — Ч.ІІІ. — С.72-73.

¹¹ Національні процеси в Україні... Ч.1. — С.501.

¹² Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. Українська гетьманська держава 1918 року. — Ужгород, 1930. — Т.ІІ. — С.57-58.

¹³ Винниченко В. Відродження нації. Ч.ІІІ. — С.32.

¹⁴ Українська партія самостійників-соціалістів. — С.36.

¹⁵ Національні процеси в Україні... Ч.1. — С.505-508.

¹⁶ Українська партія самостійників-соціалістів... — С.38.

¹⁷ Там само. — С.38-39.

¹⁸ Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. — К.: Либідь, 1993. — С.148.

¹⁹ Там само.